

ՀՅ ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՄԵԾ ԴԱՏԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԹՂԹԱԾՐԱՐՆԵՐԸ

Հովհաննես Քաջազնունու դատական գործը*

Հայաստանի Հանրապետության առաջին վարչապետ Հովհաննես Քաջազնունին անջնջելի հետք է թողել Հայոց նոր պատմության մեջ՝ դառնալով 20-րդ դարի առաջին տասնամյակներին մեր ազգային երկնակամարի վրա փայլատակած վառ անհատականություններից մեկը:

Հովհաննես Քաջազնունին (Իգիթխանյան) ծնվել է 1868 թ. փետրվարի 1-ին Ախալքալաքի գավառի Գանձա գյուղում՝ քահանայի ընտանիքում: Իգիթխանյանների ընտանեկան միջավայրը և մեծ եղբոր՝ ՀՅԴ հիմնադիրների հետ սերտ կապեր ունեցող Վարդգես Քաջազնունու բարերար ազդեցությունը մանկուց բորբել են նրա ազգային-հայրենասիրական զգացմունքները:

Հովհաննես Քաջազնունին 1877-1886 թթ. Թիֆլիսում ստացել է միջնակարգ կրթություն՝ սովորելով մասնավոր դպրոցում, ապա՝ ռեալական ուսումնարանում: 1883 թ. անդամակցել է «Նարողնայա Վոլյա» կուսակցության ղեկավարած գաղտնի աշակերտական խմբակին: 1885-1886 թթ. ընդգծված ազգային բնույթ ձեռք բերած այս աշակերտական խմբակում նա սերտել է ընդհատակյա աշխատանքի առաջին դասերը: Այնուհետև 1887-1893 թթ. սովորել է Պետերբուրգի Քաղաքացիական ինժեներների ինստիտուտում, մասնակցել տեղի հայ ուսանողների ժողովներին: Եղել է Պետերբուրգի հայ ուսանողների կողմից ժողովրդական ընթերցանության համար նախատեսված գրքույկների մատենաշարի հրատարակման խմբագրական հանձնաժողովի անդամ:

Քաղաքացիական ինժեներների ինստիտուտն ավարտելուց հետո 1893-1895 թթ. ծառայել է Բաքվի անհանգային վարչությունում որպես տեխնիկ: Միմոն Չավարյանի ջանքերով անդամակցելով ՀՅ Դաշնակցությանը, կապեր է հաստատել գործարանային շրջաններում, ծավալել քարոզչություն, անդամներ հավաքագրել կուսակցության մեջ: 1895-1897 թթ. Բաթումում ծառայել է որպես ինժեներ՝ սահմանապահ պահպանության կորպուսի սևծովյան բրիգադում: Օգտվելով իր դիրքից, ուսումնասիրել է Ղորղիսի սահմանագիծը՝ Արևմտյան Հայաստան գեներալ-տեղափոխելու համար լրացուցիչ հենակետեր ստեղծելու նպատակով, սակայն այդ նախագիծը չի իրականացվել: Միաժամանակ աշխատակցել է Գ. Թումանովի «Նովոյե օբզորենիե» թերթին, գրել փոքրիկ պատմվածքներ, գրաքննադատական ակնարկներ: 1897-1899 թթ. Հովհաննես Քաջազնունին աշխատել է իբրև

* Ընդունվել է տպագրության 25.11.1010:

Թիֆլիսի քաղաքային վարչությանը կից ճարտարապետ: Մասնակցել է Արևմտյան Հայաստանից գաղթած բանվորների կազմակերպման՝ ՀՅԴ աշխատանքներին, զենքի գաղտնի տեղափոխման համար մարդկանց հավաքագրման և նախապատրաստման նպատակով:

1899-1906 թթ. Բաքվում ծառայել է «Նավթարդյունաբերողների խորհրդում» որպես ավագ ինժեներ, նավթաշրջանի գլխավոր վարիչ: Իրեն ենթակա տեխնիկական բաժինը դարձրել է ՀՅԴ կենտրոնատեղիներից մեկը, այնտեղ հավաքել ու ժամանակավոր ապաստան տվել ընդհատակյա գործիչներին: 1901թ. վերջին որպես զբոսաշրջիկ ճանապարհորդել է Արևմտյան Եվրոպայում: Գրել է ճանապարհորդական ակնարկներ, որոնք «Հարյուր տաս օր Եվրոպայում» խորագրի ներքո հրատարակվել են «Բաքու» թերթում, ապա՝ առանձին գրքույկով: Հրապարակայնորեն քննադատել է Հայաստանյայց եկեղեցու գույքի բռնագրավման և հայ-թուրքական կռիվների հրահրման՝ ցարական իշխանությունների քաղաքականությունը: 1906 թ. օգոստոսին մասնակցել է Էջմիածնում կայացած Արևելահայերի (Ռուսահայոց) Կենտրոնական ժողովին, որտեղ հստակորեն ձևակերպվել են Ռուսաստանի հայության կյանքի բարեփոխման՝ ՀՅԴ պահանջները:

1907-1910 թթ. Բաքվում զբաղվել է հայկական տաճարի նախագծման և շինարարության հետ կապված աշխատանքներով: Նույն շրջանում՝ 1908 թ. երիտթուրքական հեղաշրջումից հետո, կուսակցական գործերով երկու ամսով մեկնել է Կ. Պոլիս:

ՀՅԴ դեմ ուղղված լիժինյան հալածանքներն իրենց շրջանակի մեջ առանձին Հովհաննես Քաջազնունուն: Հետաքննության ընթացքում նա իրեն մեղավոր չճանաչեց: Ավելին՝ ներկայացված մեղադրանքներն ավելի քան պարզունակ էին. մասնակցություն Էջմիածնում գումարված «հայկական համագումարին», ՀՅԴ օգտին տեսական ուղղվածության հողվածի հրապարակում՝ օրինական կերպով տպագրվող պարբերականում: Ազատվելով խոշոր չափի գրավի դիմաց և խուսափելով դատից՝ Հովհաննես Քաջազնունին 1910 թ. վերջին հեռանում է արտասահման:

1911-1913 թթ. բնակվել է Փարիզում, Մոնպելյեում, Գենտում և Բրյուսելում: Գոյատևման միջոցներ հայթայթելու համար դարձել է «Բաքու» թերթի սեփական թղթակիցը, հողվածներ գրել «Ռ. Իվանովիչ» ստորագրությամբ: Հովհաննես Քաջազնունու այս շրջանի հրապարակումների հիմնական թեման բալկանյան պատերազմներն էին:

1913 թ. ամռանը Կ. Պոլիսի, Տրապիզոնի եւ Էրզրումի վրայով անցել է Վան, դարձել ՀՅԴ Վասպուրականի կենտրոնական կոմիտեի խորհրդատուն, կատարել կուսակցական որոշ հանձնարարություններ, կարդացել հրապարակային դասախոսություններ: Արևմտյան Հայաստանից շարունակել է թղթակցել «Բաքու» թերթին՝ «Իմ հայրերի երկրում» ընդհանուր խորագրով: Հետաքրքրվել է նաև Վասպուրականի քրդերի բանահյուսությամբ, գրառել բազմաթիվ երգեր ու հեքիաթներ:

Առաջին համաշխարհային պատերազմը սկսվելուց հետո՝ 1914 թ. սեպտեմբերին, գաղտնի կերպով անցել է Թիֆլիս: Կուսակցական շրջանակներում կայացած

Բ (Ը) ԳԱՐԻ, ՔԻՎ 4 (32) ԽՈԿԿՆԵՐԵՐ-ՐԵԿԿՆԵՐ 2010

ՎԵՄ համահայկական հանդես

հանդիպումներում Հովհաննես Քաջազնունին կտրուկ կերպով դեմ է արտահայտվել կամավորական շարժմանը: 1915 թ. սկզբին Ռուսաստանում տեղի ունեցած ընդհանուր համաներման շնորհիվ անցել է լեզալ գործունեության, անդամակցել Ազգային Բյուրոյին՝ դառնալով նրա քարտուղարը: Եղել է Քաղաքների միության Կովկասյան կոմիտեի անդամ՝ և այդ կարգավիճակով կարճ ժամանակով տեսչության մեկնել Ալաշկերտ:

1917 թ. սկզբին անցել է Բաքու՝ ստանձնելով նավթարդյունաբերող ֆիրմաների միջև դեֆիցիտ նյութերի բաշխման գործը: 1917 թ. Փետրվարյան հեղափոխության առաջին օրերից Հովհաննես Քաջազնունին դարձել է հայ հասարակական ուժերի կազմակերպման աշխատանքների գործունյա մասնակիցը: Բաքվում աշխատել է միջկուսակցական խորհրդակցություններում, պաշտպանել բոլոր հեղափոխական ուժերի սերտ համախմբման գաղափարը: 1917 թ. վերջին ընտրվել է Համառուսաստանյան Սահմանադիր ժողովի անդամ:

Անդրկովկասյան Սեյմի ձևավորումից հետո եղել է նրա անդամը, աշխատել որպես խնամատարության նախարար՝ Գեգեչկորիի և առանց պորտֆելի նախարար Չխենկելիի կառավարություններում: Անդրկովկասյան Սեյմի պատվիրակությունների կազմում մասնակցել է Տրապիզոնի և ապա՝ Բաթումի հաշտության բանակցություններին: Անդրկովկասյան Սեյմի լուծարումից հետո վերադարձել է Բաթում, որտեղ արդեն՝ Հայաստանի անկախ Հանրապետության անունից, թուրքերի հետ կնքել է խաղաղության պայմանագիրը:

1918 թ. երկրորդ կեսին եւ 1919 թ. առաջին հինգ ամիսներին Երևանում վարել է Հայաստանի Հանրապետության վարչապետի ծանր ու չափազանց պատասխանատու պաշտոնը: 1919 թ. երկրորդ կեսից սկսած մինչև 1920 թ. առաջին եռամսյակը Հայաստանի Հանրապետության համար տնտեսական օգնություն փնտրելու նպատակով մեկնել է Փարիզ, Լոնդոն, ԱՄՆ: Չորս ամիս եղել է Փարիզում, ապա Լոնդոնում, իսկ հետո գլխավորապես՝ Ամերիկայում, որից օգնության առավել մեծ ակնկալիքներ ուներ:

1920 թ. հոկտեմբեր-նոյեմբերին եղել է Հայաստանի Խորհրդարանի նախագահը: 1921թ. փետրվարի սկզբին ձերբակալվել է և բանտարկվել խորհրդային Արտակարգ հանձնաժողովի կողմից: Փետրվարյան ապստամբությունից հետո Լեռնահայաստանով անցել է Պարսկաստան, որտեղից մեկնել է Կ. Պոլիս, ապա՝ Բուխարեստ: Հեղինակել է ազգային-հասարակական հնչեղության գրքեր¹:

Խորհրդային կարգերի ամրապնդումից հետո, 1925 թ. վերադարձել է Երևան, աշխատել շինարարական նախագծերի հսկողության ոլորտում: 1926-1931թթ. դասավանդել է Երևանի համալսարանում, ապա՝ Շինարարական ինստիտուտում, եղել է Հայկական տեխնիկական ընկերության նախագահության անդամ, ապա՝ նախագահ:

1930-ականների ստալինյան բռնաճնշումների զոհերից մեկը դարձած Հովհաննես Քաջազնունին գիտակցորեն դիմավորեց անխուսափելի մահը՝ 1937 թվականի Մայիսի 28-ը միայնակ տոնելով մայրաքաղաք Երևանում՝ Հրագրանի կիրճում:

1 Տե՛ս Գ. Յ. Դաշնակցութիւնը անելիք չունի այլևս, Վիեննա, Պուքրէշ, Աղէքսանդրիա, Թիֆլիս, 1923; Եր., 1994: Բաց նամակ Շ-ին. Ռուսաստան թէ Թուրքիա: Պուքրէշ, 1924 ; Պէյրուք, 1965, Եր., 1990: Յետ մահու: Պէյրուք, 1965: Ազգ եւ հայրենջք, Պէյրուք, 1979, Եր., 2008: Հայաստանի Հանրապետութիւն, Եր., 1993:

Հայաստանի Հանրապետության առաջին վարչապետ Հովհաննես Քաջագունին ձերբակալվել է 1937 թ. հոկտեմբերի սկզբին, «լրտեսության» վերաբերյալ խոստովանություն կորզելու համար կուրացվել է 3500 մոմանոց էլեկտրական լամպերի միջոցով ու տանջամահ արվել 1938 թ. հունվարին, չեկայի բանտի ներքնահարկում:

Ավագ Ա. Հարությունյան
պարս. գիր. թեկնածու

**THE FILES OF THE GREAT TRIAL OF ARF
(DASHNAKTSUTYUN)**

The Lawsuit of Hovhannes Qajaznuni

Avag A.Harutyunyan

**ԹԻՎ 1
ՄԵՂԱԳՐՅԱԼԻ ՀԱՐՅԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ
ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ**

1910 թ. օգոստոսի 19: Քաղաք Բաքու: Բաքվի օկրուգային դատարանի հարուկ կարևորության գործերով Գարսևյան Քննիչ Պողոսը Բենակին Քրեական դատավարության կանոնադրության 403-րդ հոդվածում նշված կանոնների պահպանմամբ որպես մեղադրյալի հարցաքննեց ներքնամակնային, ով իրեն ներկայացված հարցերին հետևյալ ցուցմունքը տվեց.

Իմ անուն, հայրանուն, ազգանուն – Հովհաննես Մատթևոսի Տեր-Հովհաննեսյանց Քաջագունի: տարիքը – 42 տարեկան: ծննդյան վայրը – ք. Ախալքալակ, Թիֆլիսի նահանգ: գրանցման վայրը – նույն տեղում: բնակության վայրը – քաղաք Բաքու, Բալախանիի փողոց, Կաշչևի տուն: ծնունդը – օրինական: կոչումը – տոհմիկ պատվավոր քաղաքացի: ազգությունը – հայ: կրոնը – հայ-գրիգորյան: կրթությունը – ք. Պետերբուրգում ավարտել է քաղաքացիական ինժեներների կայսերական ինստիտուտը: զբաղմունքը – քաղաքացիական ինժեներ: գույքային ապահովվածության աստիճանը – ստանում է աշխատավարձ, [եկամտի] այլ միջոցներ չունի: ընտանեկան դրությունը – ամուսնացած, ունի եր-

կու դուստր և չորս որդի: դատվածություն – չի եղել: հատուկ նշաններ – չկան:

Ապա, ըստ մեղադրանքի ներկայացված հարցերին, հետևյալ ցուցմունքն է տալիս:

Ես ինձ մեղավոր չեմ ճանաչում այն բանում, որ պատկանել եմ 1905-1908 թվականներից Ռուսական պետության մեջ ձևավորված հանցավոր ընկերակցությանը՝ «Դ-աշնակցություն» հայկական հեղափոխական միություն անվանումով կուսակցությանը, որն իր գործունեության նպատակ էր առաջադրել գործադուլների, տնտեսական, կազմակերպական և քաղաքական աստիճանների ճանապարհով և զինված ապստամբության միջոցով բռնությամբ Ռուսական պետության մեջ օրենքներով հաստատված կառավարման հիմնական ձևի փոփոխությունը և դաշնակցային, ժողովրդավարական հանրապետության հաստատման համար գոյություն ունեցող հասարակական կարգի տապալումը, որ տեղի է ունեցել 1905-1908 թթ., [և որ] նշյալ նպատակների համար իր տրամադրության տակ Թիֆլիս քաղաքում և Ռուսական կայսրության ուրիշ քաղաքներում ուներ հեղափոխական բյուրո, հատուկ հեղափոխական կենտրոնական ու տեղական կոմիտեներ և ենթակոմիտեներ, խմբեր, 1905-1908 թթ. հրատարակած հակակառավարական ամսագրեր, թերթեր, թուղթիկներ զինված ապստամբության կոչերով, Ռուսական

պետության մեջ հանրապետության ձևավորման համար, սարքավորումներով տպարաններ, հրագենի և սառը զենքի մեծ պահեստներ, պայթուցիկ արկեր (ռումբեր), վառողի, դինամիտի, փամփուշտի և այլնի մեծ պահեստներ, հեղափոխական զինվորների հատուկ ջոկատներ, ահաբեկչական ջոկատներ՝ «Ահաբեկիչ Մարմին»-ի խորհրդի գլխավորությամբ, որ կոմիտեների որոշումներով 1905-1908 թթ. Ռուսաստանում իրականացրել է նշյալ հանցավոր կազմակերպության համար վտանգավոր համարվող և նրա կարգադրություններին ենթարկվել չցանկացող՝ ինչպես կառավարող իշխանության ներկայացուցիչների, այնպես և մասնավոր անձանց սպանությունների մի ամբողջ շարք, դրանից գատ [իրականացրել է] տեղական հայ բնակչության ամենամյա պարտադրված դրամահավաք՝ հանցագործ նպատակների համար և մահվան սպառնալիքի ներքո, առավել ևս՝ հատուկ ստիպողական մեծ դրամական շորթումներ [է կատարել] հարուստ անձանցից, որոնց հրաժարման դեպքում նրանց [սպառնացել են] սպանել, դրանից բացի ինքնագոյուխ կերպով յուրացնելով դատական իշխանության իրավասությունը՝ իրականացնելով քրեական և քաղաքացիական գործերի քննություններ և այդ գործերով իր ապօրինի դատավճիռներն արձակելով, ընդ որում ես՝ Հովհաննես Քաջազնունիս [սա կրկին քննիչի կողմից ներկայացված մեղադրանքի տեքստն է], կրելով «Հայկազունի» կուսակցական մակամուն, 1906-ից եղել եմ հայ հեղափոխական «Դաշնակցություն» կուսակցության Բաքվի կոմիտեի անդամ, դրանում ունեցել եմ ամենից գործույթ մասնակցություն հեղափոխական քարոզչության մեջ, ինչպիսի գործունեության մասին [նրա] հաստատված է հետևյալը.

1. [ՀՅԳ] կուսակցության Արևելյան Բյուրոյի օրգան «Ալիք» թերթի գնումից և թարգմանությունից երևում է, որ 1907 թ. հունիսին ք.Թիֆլիսում Ներսիսյան հայկական ճեմարանի հոգաբարձուներ են ընտրվել «Դաշնակցություն» կուսակցության կողմից ներկայացված նրա անդամներ Ավետիս Ահարոնյանը, Սարգիս Մանասյանը, Մինաս Մուրադովը, ճարտարապետ Հովհաննես Քաջազնունին;

2. «Դաշնակցություն» կուսակցության Թիֆլիսի Կենտրոնական կոմիտեի օրգան «Ժամանակ» թերթի գնումից երևում է, որ նշյալ թերթի 1907 թ. հունվարի 13-ի թիւ 9-ում «Հովհաննես Քաջազնունի» ստորագրությամբ «Ի՞նչ կլինի

«Դաշնակցության» հետ» հոդվածում Քաջազնունին առարկում է «Մշակ» թերթում տպված Մարկոսյանի հոդվածների դեմ, որոնցում վերջինս փորձել է ցույց տալ, թե իբր «Դաշնակցություն» կուսակցությունը ստեղծված է Թուրքիայում գործելու համար, և որ նա պետք է տեղ ունենա Թուրքիայում, այլ ոչ թե Ռուսաստանում, սակայն այդ կուսակցության ղեկավարները դրա գործունեության կենտրոնը փոխադրել են Ռուսաստան: Այդ հոդվածում Հովհաննես Քաջազնունին առարկելով Մարկոսյանին՝ ցույց է տալիս, որ ռուսական հեղափոխությունը և դրա հետ կապված կոկկասյան հայերի հարցը «Դաշնակցություն» կուսակցության վրա նոր պարտականություններ են դրել, որոնք բխում են հայ հեղափոխության ըմբռնումից: Ըստ նրա՝ երբ Ռուսաստանը կանգնեց հեղափոխական ուղու վրա, «Դաշնակցությունը» չկարողացավ ձեռնպահ մնալ այդ հեղափոխական պայքարին մասնակցությունից, քանի որ այդ հեղափոխության հետ է կապված Ռուսաստանում մեկ ու կես միլիոն հայ ժողովրդի բախտը:

3. Բաքվում 1908 թ. փետրվարի 25-ին Պորոս Ավագյանից և Սլյուտիչ Բալայանցից խուզարկությամբ առգրավված կուսակցական թղթերից երևում է, որ այդ թղթերի մեջ հայտնվել են՝

Ա. 1907 թ. դեկտեմբերի 10-ից «Հայ Հեղափոխական «Դաշնակցություն» կուսակցության Բաքվի շրջանի երկրորդ կոմիտե» բլանկով հարողագրություն կոմիտեի «Ավո» անդամի ստորագրությամբ այն մասին, որ կոմիտեի շրջանից պատգամավոր է ընտրվել նրա անդամ Հայկազնունին,

Բ.«Նախագահ Հովհաննես Վարդանյան» և «քարտուղար Հայկազնունի» ստորագրությամբ 1907 թ. դեկտեմբերի 21-ի հաղորդագրությունը «Դաշնակցություն» կուսակցության Բաքվի Կենտրոնական կոմիտեին այն մասին, որ Սև և Սպիտակ քաղաքներից դաշնակցական շրջանային ժողովի պատգամավոր է ընտրվել կուսակցության անդամ Սլյուտիչումը²,

4.Էջմիածնում 1906 թ. օգոստոսին գումարված հայկական համագումարի մասին Երևանի նահանգապետի և Էջմիածնի Սիմոնի դատախազի գործի գնումից երևում է, որ Հովհաննես Քաջազնունին այդ համագումարում հանդես է եկել որպես «Դաշնակցություն» կուսակցության պատգամավոր, ընդ որում նաև՝ Հովհաննես Քաջազնունին, երբ 1906 թ. օգոստոսի 30-ին այդ համագումարը փակվել է իշխա-

2 Փաստաթղթի բնագրում այսպես է նշված: Պետք է լինի Սկրտում: Անձը պարզել չհաջողվեց:

նությունների կողմից, մնացած 37 դաշնակցական պատգամավորների հետ բողոքել է Էջմիածնի գավառապետին: «Բողոքում ենք այդպիսի կարգադրության դեմ, որպես յուրաքանչյուր քաղաքացու խոսքի և ժողովների ազատության խախտող, յուրաքանչյուրի ազգային գործերը լուծելու իրավունքը ոտնահարող քայլ»:

Որպես արդարացում հայտարարում են, որ են «Դաշնակցություն» կուսակցությանը չեն պատկանել և չեն պատկանում: «Հայկազունի» կուսակցական մականուն, ինչպես և ընդհանրապես որևէ մականուն և ոչ մի կեղծանուն են երբեք չեն ունեցել և չունեն: Չպատկանելով «Դաշնակցություն» կուսակցությանը, են չեն եղել և չէի կարող լինել կուսակցական քարոզիչ: Ի՞նչ ներկայացված մեղադրանքի առաջին կետում նշված հողվածը «Ժամանակ» թերթում են տպել են: Երբ են են գրել այդ հողվածը և ինչպիսի վերնագիր է նա կրել՝ այժմ չեն հիշում: Գիտեն միայն, որ այդ հողվածը «Ժամանակ» («Ալիք») թերթում իմ կողմից գրվել է այն ժամանակ, երբ «Դաշնակցությունը» տեղական կյանքում ուներ այնպիսի ակնառու դերակատարություն, որ նրանով հետաքրքրված էին բոլորը: Ես անձամբ նույնպես հետաքրքրված լինելով, խորապես ուսումնասիրել են այդ կուսակցության ծրագիրը, հետևել նրա գործունեությանը, քանի որ այն դառնում էր հասարակական երևույթ: Ես այդ կուսակցության մասին որոշակի կարծիք կազմեցի, որը և արտահայտել են նշյալ հողվածում: Այդ հողվածը բացարձակապես պատահական և եզակի էր: Այն հրատարակվել է լեզալ օրգանում իմ լրիվ ստորագրությամբ: Արդյոք եղել է այդ թերթը կուսակցական՝ են չգիտեն, ինչպես այն ժամանակ, այնպես էլ հիմա՝ դա ինձ անհայտ է⁴: Դրա ուղղվածությունը՝ տոմր ընդհանուր էր ողջ արմատական մամուլի համար: «Ժամանակ» թերթի հետ են կապեր չեն ունեցել և չունեն: Ներսիսյան ճեմարանի հոգաբարձուների խորհրդի անդամ են իսկապես ընտրվել են, թեպետև առանց իմ ինստիտուտի: Դա պատահել է այսպես: Թիֆլիսում ճեմարանի համար նոր մեծ շենքի կառուցման մասին հարց կար օրակարգում (այդ շենքը հիմա կառուցվում է): Ընտրողները, ինչպես ինձ հետագայում հայտարարեցին, ցանկացել են հոգաբարձուների խորհրդի կազմում ունենալ ինժեներ ճարտարապետի, որպիսի կարգավիճակում

և առաջադրել են իմ թեկնածությունը: Այն ժամանակ են ընտանիքով ցանկանում էի տեղափոխվել Թիֆլիս: Ես հետագայում որոշեցի չտեղափոխվել Թիֆլիս և հոգաբարձության անդամությունից հրաժարվեցի: Հոգաբարձուների խորհրդի կազմում 9 հոգի են, իսկ մեղադրականում նշված են միայն 4-ը - են, Ահարոնյանը, Մանասյանը և Մուրադովը: Նրա համար, որպեսզի դառնայի հոգաբարձուների խորհրդի անդամ, ինձ անհրաժեշտ չէր «Դաշնակցություն» կուսակցության անդամ լինել, քանի որ են Բաքվի հայկական դպրոցների հոգաբարձու էի, այժմ էլ՝ թեմական խորհրդի անդամ են: Այդ մարմինների մոտ «Դաշնակցություն» կուսակցությանն իմ պատկանելու առնչությամբ երբեք կասկած չի առաջացել: Ընտրված պատգամավորը են չեն, նա անկասկած այլ անձ է, ում հետ ինձ թյուրիմացաբար նույնացնում են: Կրկնում են, որ «Հայկազունի» մականուն են երբեք չեն ունեցել: Նույնը են հայտարարում են Վարդանյանի և Հայկազունու ստորագրությամբ 1907 թ. դեկտեմբերի 21-ի հաղորդագրության առնչությամբ:

1906 թ. Էջմիածնի կենտրոնական համագումարում ներկա են եղել, բայց պատգամավոր ընտրվել էի ոչ թե «Դաշնակցություն» կուսակցության կողմից, այլ Բաքվի անահանգի Շենախայի գավառի հայ բնակչության կողմից: Շենախայի գավառում ինձ ճանաչում են, քանի որ են այնտեղ ժամանակին ճանապարհների ինժեներ-շինարար են աշխատել: Կենտրոնական համագումարը հրավիրվել է կաթողիկոսի՝ օրինությամբ և Փոխարքայի թույլտվությամբ: Այդ համագումարի պատգամավորների ընտրությունները անցկացվել են բաց և ոստիկանության պաշտոնյաների ներկայությամբ: Համագումարը միանգամայն լեզալ էր: Այդ համագումարի նպատակն էր մշակել եկեղեցական գույքի ու եկեղեցական-ժխական դպրոցների վարչական կառավարման հարցերը: Հայկական բոլոր եկեղեցական-ժխական դպրոցները գլխավորապես պահպանվում են եկեղեցական և վանքապատկան գույքի եկամուտների հաշվին: Համագումարը զբաղվել է միայն դպրոցների և դրանց պահպանման մասին հարցերով, այլ հարցեր այնտեղ չեն բարձրացվել և պետությունից եկեղեցու անջատման մասին հարց չի եղել: Երբ համագումարը մինչև աշխատանքների ավարտը փակվեց, ապա են մնացյալ ներկա պատգամա-

3 Այս դրվագը, ինչպես պարզվում է հետագա դատական նյութերից, կեղծված է քննիչի կողմից:
4 Սրանով է. Քաջագունին ձգտում է «Ժամանակ» թերթը զերծ պահել հետապնդումներից:
5 Նկատի ունի կաթողիկոս Մկրտիչ խորհմյանին:

վորների հետ միասին բողոքեցի փակման դեմ միանգամայն օրինական ձևով, քանի որ գտնում էի և այժմ էլ գտնում եմ, որ համագումարը իշխանությունների կողմից տրամադրված արտոնությունների շրջանակներից դուրս չէր եկել:

Հովհաննես Մատթևոսի
Տեր-Հովհաննեսյանց Քաջազնունի
/ստորագրություն/

ՀԱԱ, ֆ. 1457, ց. 3, գ. 5, ք. 3543-3545:
Թարգմանություն ռուսերենից:

ԹԻՎ 2 ՈՐՈՇՈՒՄ

1910 թ. օգոստոսի 19: Քաղաք Բաքու: Բաքվի օկրուգային դատարանի հատուկ կարևորության գործերով Դատական Քննիչ Պողոթենսկին Նովոչերկասկի օկրուգային դատարանի դատական պալատի հատուկ կարևորության գործերով Դատական Քննիչի 1910 թ. հուլիսի 24-ի ք. 3131 պահանջով հարցաքննելով մեղադրյալ Հովհաննես Մատթևոսի Քաջազնունուն ըստ Քրեական կանոնադրության 102-րդ հոդվածի, Քրեական դատավարության կանոնադրության 421-րդ հոդվածի 5-րդ կետի հիման վրա, և Դատական Քննիչ Լիժնիի պահանջով, ՈՐՈՇԵՑ. քննությունից և դատից խուսափելու եղանակի կանխման միջոց ընտրել 10.000 ռուբլի դրամական գրավը, իսկ մինչև դրա ներկայացումը Հովհաննես Քաջազնունուն կալանավորել:

Դատական Քննիչ /ստորագրություն/
Հովհ. Քաջազնունուն հայտարարվել է:

ՀԱԱ, ֆ. 1457, ց. 3, գ. 5, ք. 3545: Թարգմանություն ռուսերենից:

ԹԻՎ 3 ԵՐԱՇԽԱՎՈՐԱԿԱՆ ԱՏՈՐԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

1910 թ. օգոստոսի 19: Քաղաք Բաքու: Ես՝ ներքոստորագրյալս, բաքվեցի վաճառական, «Գործակից և ընկ.» գրասենյակի տնօրեն Մինաս Մերգեյի Կաչկաչևս, տալիս եմ սույն ստորագրությունը Դատական Քննիչ Պողոթենսկուն առ այն, որ վերցնում եմ 10.000 ռուբլի գումարով գրավի տակ քաղաքացիական ինժեներ Հովհաննես Մատթևոսի Քաջազնունուն (նույն ինքն՝ Տեր-Հովհաննեսյանց), մեղադրվող Քրեական կանոնադրության 102-րդ

հոդվածով, և պարտավորվում եմ բերել տեղ հասցնել նրան դատական իշխանության յուրաքանչյուր պահանջով, և չներկայացնելու դեպքում պատասխանում եմ վերոնշյալ գումարով, ընդ որում ներկայացնում եմ Բաքվի գանձապետարանի 10.000 ռուբլու օգոստոսի 19-ի թիվ 310132 անդորրագիրը: Բաքվի 2-րդ գիլդիայի վաճառական Մինաս Մերգեյի Կաչկաչև:

Դատական Քննիչ /ստորագրություն/

Տեղեկանք - թիվ 1 անդորրագիրը 1910 թ. օգոստոսի 19-ին ստացել եմ՝ Մինաս Կաչկաչև:

ՀԱԱ, ֆ. 1457, ց. 3, գ. 5, ք. 3545: Թարգմանություն ռուսերենից:

ԹԻՎ 4 ՈՐՈՇՈՒՄ

1910 թ. օգոստոսի 19: Քաղաք Բաքու: Բաքվի օկրուգային դատարանի հատուկ կարևորության գործերով Դատական Քննիչ Պողոթենսկին նկատի առնելով Մինաս Կաչկաչևի կողմից ներկայացրած Բաքվի գանձապետարանի օգոստոսի 19-ի թիվ 310132 անդորրագիրը, որը վկայում է, թե պահանջվող գրավը տաս հազար ռուբլի գումարի չափով, մուծված է Հովհաննես Քաջազնունու համար որպես ապահովում նրա քննության և դատի ներկայանալու համար, ՈՐՈՇԵՑ. ազատել նշյալ Քաջազնունուն անձնական կալանքից:

Դատական Քննիչ /ստորագրություն/

ՀԱԱ, ֆ. 1457, ց. 3, գ. 5, ք. 3545:
Թարգմանություն ռուսերենից:

ԹԻՎ 5 ՉԵՆԱԳՐԻ ՓՈՐՉԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

1910 թ. օգոստոսի 25: Քաղաք Նովոչերկասկ: Նովոչերկասկի օկրուգային դատարանի հատուկ կարևորության գործերով Դատական Քննիչը Նովոչերկասկի Դատական պալատի դատախազի տեղակալի և ներքոստորագրյալ ընթերակաների ներկայությամբ, մշտապես Թիֆլիսում բնակվող տիտղոսակիր խորհրդական, հրավիրված փորձագետ Իվան Արտեմի Սրաբովի միջոցով իրականացրեց մեղադրյալ

Հովհաննես Մատթևոսի Քաջագունուն (նույն ինքը՝ Տեր-Հովհաննեսյանց), մականունը «Հայկազունի», անկասկած պատկանող ձեռագրի համեմատությունը, որով գրված են արձանագրությամբ գնված 1910 թ. հունիսի 10-ից մինչև 23-ը, հայերեն «Հայկազունի» ստորագրությամբ, ինչպես նաև հայ հեղափոխական «Դաշնակցություն» կուսակցության Սև և Սպիտակ քաղաքների կոմիտեների նույն կուսակցության Բաքվի Կենտրոնական կոմիտեին 1907 թ. դեկտեմբերի 27-ին ուղղված հաղորդագրության տեքստը՝ նշյալ կոմիտեից շրջանային ժողովի պատգամավոր Սկրտունին ընտրելու մասին (գործի թերթ 34294):

Ձեռագրերի նշյալ համեմատության վարույթով փորձագետը պարզեց հետևյալը:

Ողջ ձեռագրային տեքստը և «քարտուղար Հայկազունի» ստորագրությունը անկասկած լրիվ նմանություն ունի Հովհաննես Մատթևոսի Քաջագունուն (նույն ինքը՝ Տեր-Հովհաննեսյանց) ձեռագրի հետ, ինչպիսի նմանություն դրսևորվում է նամակի ընդհանուր բնույթի և առանձին տառերի, արտահայտությունների և բառերի մեջ, օրինակ՝ «կ» (փափուկ), «ա», «ռ» (փափուկ), «ղ», «ի», «մ», «ն», «զ», «Հայկազունի», դրա համար էլ փորձագետի եզրակացությամբ նշյալ գրության տեքստը և «քարտուղար Հայկազունի» ստորագրությունը գրված և ստորագրված են անկասկած Հովհաննես Մատթևոսի Քաջագունուն (նույն ինքը՝ Տեր-Հովհաննեսյանց) կողմից:

Բնագիրը՝ համապատասխան ստորագրություններով:

ՀԱԱ, ֆ. 1457, ց. 3, գ. 5, թթ. 3987-3988:

Թարգմանություն ռուսերենից:

ԹԻՎ 6

ՄԵՂԱԴՐՅԱԼԻ ՀԱՐՑԱՔՆՆՈՒԹՅԱՆ ԼՐԱՅՈՒՑԻՉ ԱՐՉԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

1910 թ. սեպտեմբերի 11: Նովոչերկասկի օկրուգային դատարանի հարուկ կարևորության գործերով Դատական Քննիչը Քրեական դատավարության կանոնադրության 403-րդ և 1037-րդ հոդվածներում նշված կանոնների պահպանմամբ հարցաքննեց ներքոնախնայալին, ով հետևյալ ցուցմունքը տվեց.

Ես՝ Հովհաննես Մատթևոսի Տեր-Հովհաննեսյանց Քաջագունիս, լրացուցիչ ցուցմունք են տալիս.

Էջմիածնից մեկնման առնչությամբ 1906

թ. օգոստոսի 30-ի բողոքագրի «6» թվի դիմաց «Հովհ. Քաջագունի» ստորագրությունը գրված է իմ կողմից: Հայերեն տեքստը, ինչպես նաև հավասարապես «քարտուղար Հայկազունի» ստորագրությունը՝ ներկայացված 1907 թ. դեկտեմբերի 21-ի գրության վրա, Սկրտունին շրջանային ժողովի անդամ նշանակելու վերաբերյալ, իմ կողմից չեն գրված: Հավելեմ, որ ոչ Սպիտակ քաղաքում, ոչ Սև քաղաքում ես երբեք չեմ ապրել և ոչ մի գործ չեմ ունեցել: Ոչ 1905 թ., ոչ 1906 թ., ոչ Դոնի Ռոստով քաղաքում, ոչ Դոնի Նախիջևան քաղաքում ես չեմ եղել: Մինչև 1901 թ. ես կրել եմ քաղաքացիական ինժեների հագուստ: Դոնի Նախիջևան քաղաքի հետ ես բացարձակապես անձամոք եմ: Ավելին հավելելու բան չունեմ: Հավելեմ, որ 1905 թ. ջարդերից կարճ ժամանակ հետո Պետերբուրգից երթանցով մի քանի ժամ անց եմ կացրել Դոնի Ռոստովում: Ավելին հավելելու բան չունեմ:

Հովհաննես Մատթևոսի Տեր-Հովհաննեսյանց Քաջագունի:

Խնդրում եմ տրամադրել «Դաշնակցություն» կուսակցությանը իմ պարկանելու մեջ մեղադրական գործի քննչական վարույթի պատճեն:

Հ. Քաջագունի:

Բնագիրը համապատասխան ստորագրություններով:

Քաղաք Նովոչերկասկ, Դոնի մարզ:

ՀԱԱ, ֆ. 1457, ց. 3, գ. 5, թ. 3873:

Թարգմանություն ռուսերենից:

ԹԻՎ 7

ՈՐՈՇՈՒՄ

CXXVIII. Հովհաննես Մատթևոսի Տեր-Հովհաննեսյանց Քաջագունի

1. Որպես հաստատում այն բանի, որ 1907 թ. դեկտեմբերի 21-ի կուսակցական հաղորդագրությունը «քարտուղար Հայկազունի» ստորագրությամբ իր կողմից չի գրված՝ փորձաքննություն կատարել, որը մինչ այժմ չի կատարվել, ընդ որում փորձաքննությունը կատարել Ս. Պետերբուրգի օկրուգային դատարանի դատախազին կից լուսանկարչական կաբինետում,

2. Իր դեմ Քեչիշյանի⁶ ցուցմունքները մերկապարանոց և կեղծ են, քանզի նա կամ հոգեկան հիվանդ է կամ՝ կատաղած բանասարկու, քանի որ իր Քաջագունի ազգանունը շրջանառվում է Քեչիշյանին դուր չեկած հայկական հարյուրավոր և հազարավոր ազգանունների մեջ,

3. Որպես հաստատում այն բանի, որ նա Ներսիսյան ճեմարանի հոգաբարձու ընտրվել է ոչ թե «Ղաշնակցություն» կուսակցության կողմից, այլ որպես ճարտարապետ – հարցաքննել Ղազարոս Աղայանին, Ղազարոս Տիգրանյանին, Իսահակ Լիսիցյանին, ովքեր իր թեկնածությունն էին առաջադրել,

4. Կեղծ է գավառապետ Լեմմերմանի ցուցմունքը, որտեղ Քաջագունին Էջմիածնի համագումարի 57 պատգամավորներից անվանված է «Ղաշնակցություն» կուսակցության անդամ, ինչպես նաև միտումնավոր և կեղծ են Ֆրենկելի ցուցմունքներն այդ համագումարի հակակառավարական բնույթի, այնտեղ հեղափոխական ելույթների և բանաձևերի մասին:

ՀԱԱ, ֆ. 1457, ց. 3, գ. 6, ք. 4428:
Թարգմանություն ռուսերենից:

* * *

CCXXII. Հովհաննես Քաջագունի

(լրացուցիչ հայտարարություն խնդրանքում)

Նվազեցնել գրավի գումարը 10.000 ռուբլուց 5.000 ռուբլի:

ՀԱԱ, ֆ. 1457, ց. 3, գ. 6, ք. 4445:
Թարգմանություն ռուսերենից:

* * *

21. Հովհաննես Քաջագունի – 1906 թ. եղել է [ՀՅԳ] ընկերակցության Բաքվի կազմակերպության անդամ և մասնակցել Էջմիածնի համագումարի նիստերին, որը իրեն հռչակել էր ողջ հայ ժողովրդի օրինական իշխանություն, լիազորված լուծելու նրա բոլոր գործերը, և 1907 թ. «Ժամանակ» թերթում հրապարակել է «Ի՞նչ կլինի «Ղաշնակցության» հետ» վերնագրով հոդվածը, որտեղ նշում էր ընկերակցության ընտրած հեղափոխական ուղղվածության ճշմարտացիությունը:

ՀԱԱ, ֆ. 1457, ց. 3, գ. 6, ք. 240:
Թարգմանություն ռուսերենից:

⁶ Նկատի ունի խմբապետ Միհրանին: